

І СТІНИ, І МОСТИ

Людині судилося жити з іншими людьми. Навіть відлюдником не уникнути цього жеребу. Саме слово підказує нам цей сенс, адже бути відлюдником можна лише стосовно інших людей. Це дає змогу в українському перекладі точно схопити зміст ключового рядка пісні «My Society» німецького гурту «De-Phazz»: «In my society I'm only solitary, not alone» — «У моєму товаристві я лише відлюдник, але не самотній». Німецький філософ Едмунд Гусерль вважає, що критично налаштований мислитель не може сказати нічого про життя після смерті, окрім того, що в ньому точно немає цього спільного з іншими світу. Негативним відповідником цього в нашому світі є божевілля. Адже недарма інший німецький учений Карл Ясперс вважав аутизм осердям психічної патології. Хай там як, у цьому житті відчуття повної відмежованості від інших і спільного з ними світу є дуже болісним. Це болюче відчуття замкненості у цілковитій самотності геніально передав грецький поет Константинос Кавафіс у вірші «Мури»:

*Без краплі сорому, жалю чи співчуття
мене високим муром оточили.*

*У безрусі, зневіренні, щодня
гадаю лиш, чи стане мені сили?..*

*Зробить чимало справ хотілося б мені.
Як сталось так, що я нічого не помітив,*

*ні гуркоту, ні гамору робітників?!
Незчувся — і мене відрізано від світу.**

Та, мабуть, найвидатнішим витвором мистецтва про різні модифікації стіни, яка відокремлює людину від решти світу, є рок-опера «The Wall» («Стіна») і фантазмагоричний музичний фільм із цією ж назвою британського гурту «Pink Floyd».

Французький філософ Жан-Поль Сартр вважав натомість, що «Інші — то пекло». Я потребую визнання з боку Іншого, але щойно мені вдається привернути до себе його увагу, опинитися під його поглядом, я наражаюся на зустрічну вимогу з боку Іншого — визнати його. Я не певний у власному бутті. Щоб дістати цю впевненість, мені потрібне визнання мого буття Іншим. Але замість цього визнання я маю сам визнати Іншого, аби він позбувся непевності у власному бутті. І так упродовж усього життя: я потребую погляду Іншого, але, щойно опиняюся під його поглядом, намагаюсь уникнути його. Доволі сумна картина людського буття!

Якби вона була цілком адекватною, то наше життя насправду було б суцільним пеклом. Утім, дякувати Богові, людське життя плине між цими екстремумами — цілковитою самотністю і втратою самого себе у безупинній гонитві за визнанням Інших. Хиткий баланс є запорукою психічного здоров'я і умовою можливості індивідуального успіху. Ми потребуємо стін, щоб убезпечити себе від зазіхань з боку Інших, але водночас ми не спроможні вижити без мостів, які поєднують нас із ними.

* Переклад Андрія Савенка.

У стосунках людей мости і стіни — це метафори. В існуванні міст — це реальні мости і стіни. Міста потребують стін, аби захистити себе від навали ворогів, мостів — аби впустити до себе друзів і мати змогу спілкуватися із зовнішнім світом. Зрештою, вільне середньовічне європейське місто, оточене стінами й ровами, через які перекинуті мости, є прообразом сучасних міст. І взагалі, ці давні міста, що керувалися власною системою права, є прообразами сучасної західної цивілізації. Зрештою, від слова «місто» й походить поняття цивілізації, адже латиною місто — це «*civitas*». Утім, прообразом цивілізації є не будь-яке місто, а саме середньовічне європейське місто, в якому мешкали вільні та відповідальні громадяни, життя яких не залежало від сваволі диктатора, а регулювалося чіткою системою права. Така система права могла існувати лише в містах, добре захищених стінами від нападу варварів і поєднаних мостами з іншими цивілізованими містами. Баланс стін і мостів символізує баланс безпеки та свободи — двох найважливіших цінностей нашої цивілізації, які почасти суперечать одна одній, але саме тому лише баланс між ними й уможливорює насправді цивілізований спосіб життя.

Попередниками вільних європейських міст, вочевидь, були давньогрецькі поліси — єдині відомі нам політичні утворення з прямою демократією. Кожен громадянин полісу мав боронити власний поліс і брати участь у керуванні ним, ухвалюючи спільно з іншими рішення на агорі — центральній площі полісу. Тому для Аристотеля людина — це політична тварина, тобто вільна істота, відповідальна за власне життя та життя інших вільних людей, що живуть разом із нею. Цей взаємозв'язок свободи та відповідальності є засадовим і для середньовічних міст, і для сучасної західної цивілізації. Ми вільні настільки, наскільки відповідальні за власну долю і долю навколишніх людей. Моя свобода не може загрожувати свободі інших, а їхня свобода — моїй

свободі. Ми вільні й водночас захищені від сваволі одне одного. Ба більше, лише насправді вільні люди можуть жити у безпеці, бо раби завжди загрожено, оскільки залежать від сваволі тирана. Тож, відмовляючись від свободи заради безпеки, спочатку втрачаєш свободу, а згодом безпеку.

Як відомо, велика кількість українських вільних міст мали систему європейського права, чи то магдебурзького, чи то якогось іншого. Тому, як на мене, чи не найголовнішим знаком нашої причетності до західної цивілізації є пам'ятник магдебурзькому праву на схилах Дніпра у Києві. Наші міста закарбували той правничий спадок також у власній топографії: свобода — то мости, безпека — то стіни. Але коли наша свобода у небезпеці, ми потребуємо стін, аби захистити її. Так виникли барикади на Майдані в центрі Києва 2013 року, останнього вільного українського міста, якого імперія московитів позбавила магдебурзького права на початку XIX століття. На початку XXI століття наша історична пам'ять змусила нас побудувати стіни в осерді рідного міста проти злочинної зграї ляхів Кремля, високі стіни якого одвіку боронять не вільних людей від навали варварів, а жажливих диктаторів від власного народу і всього цивілізованого людства.

Образ міста можна поширити на всю культуру в цілому. Культурна топографія також потребує і стін, і мостів. Причому у сфері культури вони часто є продуктами суспільної фантазії. У творі «Уявлені спільноти» Бенедикт Андерсон визначає нації як нації. Нації — це політично-культурні конструкти, що створюються у спільних оповідях про власну історію та візіях власного майбутнього. Зрештою, такими конструктами є не лише нації, а й будь-які суспільні утворення. Межі цих утворень позначають удавані стіни, а їхні зв'язки з іншими утвореннями — удавані мости. Утім, попри таку удаваність, вони часто бувають дуже дієвими. Залізна завіса, що відокремила колонізовані Росією народи

у складі Советського Союзу від цивілізованого світу, залишаючись метафорою, калічила долі реальних людей, обмежуючи їхню свободу. Удавані стіни подеколи втілювалися в реальні мури, як-от Берлінська стіна. До речі, після її повалення на цьому місці відбулася феєрична музична вистава згаданої вже рок-опери «Стіна». Руйнація Берлінської стіни фізично втілила падіння залізної завіси, що уможливило емансипацію народів Центральної та Східної Європи від Советського Союзу та їхнє приєднання до європейської цивілізації. Комуністичний тоталітаризм зазнав поразки майже через 50 років після краху нацизму й фашизму. Невдовзі розпався і сам Советський Союз. Здавалося, що Європа нарешті одужує від усіх хворобливих форм антилюдських радикальних ідеологій і породжених ними політичних режимів. Наприкінці XX століття віртуальні та реальні стіни між народами Європи кришилися, осипалися та зникали.

Але на початку XXI століття вкотре постало питання про межі Європи. Причому наразі йдеться не лише про зовнішні, а також про внутрішні межі, але тепер уже не поміж народами Європи, а між європейськими цінностями і європейським способом життя, з одного боку, та проявами того, що загрожує йому не як чуже, а як вороже, всередині самих європейських держав — з іншого.

Тож чи маємо ми зруйнувати всі стіни?

З одного боку, варто погодитись із сучасним німецьким філософом Бернгардом Вальденфельсом, що рівень цивілізованості суспільства залежить від рівня ксенофобії в ньому. Що вищий рівень ксенофобії, то нижчий рівень цивілізованості. Ототожнення Чужого з ворожим притаманне примітивним особистостям і суспільствам. Натомість готовність прийняти Чуже, цікавість до нього та жага пізнати його — ознака розвинутої людини та розвинутого суспільства. Втім, сам Вальденфельс зазначає, що при цьому Чуже має залишатися Чужим, не розчи-

няючись у гомогенності Свого. Лише тоді ми можемо говорити про справжню толерантність і подолання ксенофобії. А заради цього ми маємо, окрім мостів до Чужого, зберігати й стіни, які не так боронять нас від нього, як Чуже від нас, охороняючи ту звабливу чужість. У культурному просторі ці віртуальні стіни подеколи перетворюються на реальні стіни музеїв, книгозбірень та інших культурних інституцій. У них зберігаються артефакти чужих культур і власної культури, які через часову відстань стали почасти чужими для нас. Це дозволяє широкому загалу познайомитися з ними, а науковцям – вивчати їх.

З іншого боку, що робити, коли Чуже саме перетворюється на вороже, коли воно не лише провокує і заохочує нас до конструктивної відповіді, а й загрожує знищити або розчинити нас у собі? Що робити, коли стикаєшся з Чужим, яке саме сприймає будь-що чуже як вороже, демонструючи найвищий рівень ксенофобії? У ХХ сторіччі ми бачимо дві стратегії знищення Чужого. Одна з них цинічна та зухвала. Це стратегія німецького нацизму. Згідно з ним, Чуже слід знищити чи підкорити заради виживання і процвітання Свого – євреїв і ромів слід убити, а інші неарійські народи, насамперед слов'ян, перетворити на рабів арійської раси. Ця жаклива стратегія ставлення до Чужого призвела до мільйонів жертв, але саме через власну огидну зухвалість зазнала поразки та була засуджена всім цивілізованим людством. Інша стратегія знищення Чужого – це його поступове розчинення у Своему. Заради цього російські більшовики вигадали мерзенний покруч – «советський народ», у якому мали розчинитися всі відмінності колонізованих Росією народів у вдаваній єдності, створеній навколо Москви. Ця стратегія також призвела до мільйонів жертв, утім, на жаль, аж дотепер не зазнала однозначного осуду.

Сьогодні Росія у так званій гібридній війні проти України застосовує обидві стратегії. Російські війська та підтримувані нею

терористи вбивають і нищать у Криму та на Донбасі, а всередині нашої країни проросійські сили цинічно розповідають про братні народи, велику російську культуру, частиною якої є ніби й ми, тощо. Як поводитися в такій ситуації? Як, захищаючись від «руського миру», не заразитися «наукою ненависті»*, якою він просякнутий? Як, збудувавши стіни проти зовнішньої та внутрішньої російської агресії, не зруйнувати мостів усередині нашого суспільства, які поєднують різні національні, культурні, мовні та релігійні спільноти? Адже вірус ненависті, увійшовши в тіло суспільства, може інфікувати не тільки наше ставлення до ворожого «руського миру», а й усі внутрішні та зовнішні соціальні зв'язки. Однозначних відповідей на ці питання немає. Єдине, що можна порадити: будуючи стіни, не забувати про мости, налаштовуючи мости, пам'ятати про стіни.

Опубліковано 24 січня 2019 р.

* Щодо російської «науки ненависті» див. мою колонку «Асиметрія відплати й конверсія ненависті» на сайті «Українського тижня» від 23 серпня 2016 року: <https://tyzhden.ua/Columns/50/172351>